

Nøgleprincipper for kvaliteten i den inkluderende undervisning

Anbefalinger til beslutningstagere

Nøgleprincipper for kvaliteten i den inkluderende undervisning

Anbefalinger til beslutningstagere

Education and Culture DG

Lifelong Learning Programme

Rapporten er udgivet med støtte fra Europa-Kommissionen, Generaldirektoratet for Uddannelse og Kultur:
http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/index_en.htm

Rapporten er udarbejdet af:

Lucie Bauer, agenturets repræsentantskabsmedlem i Østrig

Zuzana Kaprova, agenturets repræsentantskabsmedlem i Tjekkiet

Maria Michaelidou, agenturets repræsentantskabsmedlem i Grækenland

Christine Pluhar, agenturets repræsentantskabsmedlem i Tyskland

Redigeret af: Amanda Watkins, projektleder

Uddrag af rapporten kan gengives med angivelse af kildereference som følger:
Nøgleprincipper for kvaliteten i den inkluderende undervisning – Anbefalinger til beslutningstagere, Odense, Danmark: Europæiske Agentur for Udvikling af Undervisning af Personer med Særlige Behov

Rapporten fås elektronisk i op til 21 sprogversioner (inkl. engelsk), som alle kan downloades fra agenturets hjemmeside:
<http://www.european-agency.org/publications/ereports>

Rapporten er oversat af agenturets medlemslande fra det engelske originalmanuskript.

Oversættelse Anita Strandsbjerg

Forsideillustration: Daniela Demeterová, Tjekkiet

ISBN (Trykt udgave): 978-87-92387-79-0

ISBN (Elektronisk udgave): 978-87-7110-002-0

© **Europæiske Agentur for Udvikling af Undervisning af Personer med Særlige Behov 2009**

Sekretariat
Østre Stationsvej 33
DK-5000 Odense C Danmark
Tlf: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Bruxelles-komtor
3 Avenue Palmerston
BE-1000 Bruxelles Belgien
Tlf: +32 2 280 33 59
brussels.office@european-agency.org

www.european-agency.org

INDHOLD

FORORD	5
1. INDLEDNING.....	7
2. EUROPÆISKE OG INTERNATIONALE TILGANGE TIL INKLUDERENDE UNDERVISNING.....	11
2.1 Europæiske retningslinjer	11
2.2 Internationale retningslinjer	12
3. NØGLEPRINCIPPER FOR KVALITETEN I DEN INKLUDERENDE UNDERVISNING.....	15
<i>Øget deltagelse skal give bedre muligheder for alle elever og studerende.....</i>	<i>15</i>
<i>Alle lærere skal kunne levere god inkluderende undervisning</i>	<i>17</i>
<i>Organisationskultur og værdisæt.....</i>	<i>18</i>
<i>Støtteforanstaltninger skal fremme inklusion.....</i>	<i>19</i>
<i>Fleksibel finansiering til gavn for inklusion</i>	<i>20</i>
<i>Politikker og målsætninger</i>	<i>20</i>
<i>Lovgivning til fremme af inklusion.....</i>	<i>22</i>
Afsluttende bemærkninger	22
4. YDERLIGERE OPLYSNINGER	25
4.1 Publikationer	25
4.2 Øvrige referencer.....	26

FORORD

Den første rapport om *nøgleprincipper* i specialundervisningen blev udgivet af agenturet i 2003. Den hed „Specialundervisning i Europa: Politikker og nøgleprincipper – anbefalinger til brug for beslutningstagere” og var baseret på agenturets arbejde op til 2003.

Lige som den første er også denne rapport udarbejdet af beslutningstagere på undervisningsområdet, for at få et overblik over de mest betydningsfulde resultater af agenturets arbejde med inklusion af elever og studerende med forskellige typer af særlige behov. Rapporten er tiltænkt kolleger rundt om i Europa. Den er baseret på arbejde gennemført fra 2003 frem til nu, hidtil beskrevet i følgende publikationer:

- Specialundervisning i Europa 2003 (2003);
- Specialundervisning i Europa: Temapublikation (1. del, 2003 og 2. del, 2006);
- Inkluderende undervisning og praksis i klasseværelset for elever på de ældste klassetrin (2005);
- Unges syn på specialundervisning (2005);
- Tidlig indsats over for småbørn (2005);
- Overgang fra skole til arbejdsmarkedet (2006);
- Elevvurdering i et inkluderende undervisningsmiljø (2007 og 2009);
- Unges syn på: Uligheder i undervisningssystemet (2008);
- Indikatorer – udvikling af indikatorer for inkluderende undervisning i Europa (2009);
- Multikulturel diversitet og specialundervisning (2009).

Publikationerne fås på op til de 21 sprog, der er repræsenteret i agenturet og kan downloades fra hjemmesiden: <http://www.european-agency.org/publications>

Denne rapport om hovedprincipper for kvalitet i specialundervisningen vil forhåbentlig være et nyttigt redskab for beslutningstagere rundt om i Europa, som arbejder med at fremme inkluderende undervisning rundt om i landene.

Cor Meijer

Direktør: European Agency for Development in Special Needs Education

1. INDLEDNING

Som i den foregående rapport om *nøgleprincipper* er formålet også her at finde anbefalinger for politikker og målsætninger, der har en positiv indvirkning på inklusion af elever og studerende med forskellige typer af undervisningsmæssige behov i det almene skolesystem. Anbefalingerne skal hovedsageligt støtte principperne om inkluderende undervisning og en skole for alle. Alle lande i Europa anerkender, at inkluderende undervisning – eller som udtrykt i Luxembourg-charteret (1996) *En skole for alle* – er en vigtig forudsætning for at sikre lige muligheder for elever og studerende med forskellige typer af særlige behov på alle områder af livet (undervisning, erhvervsuddannelse, arbejde og sociale aktiviteter). En grundsætning fra den foregående rapport går igen her: „*For at kunne praktisere inkluderende undervisning kræves et fleksibelt undervisningssystem, som modsvarer de enkelte elevers forskellige og ofte komplekse behov*” (s. 5).

Målgruppen for denne rapport er fortsat beslutningstagere i undervisningen. Dog skal anbefalingerne i endnu højere grad rettes mod beslutningstagere både i den almene undervisning og i specialundervisningen, så den ønskede virkning kan nå så langt ud som muligt. Beslutningstagere i det almene skolesystem bør diskutere, på tværs af sektorer og stadier, hvordan man forbedrer inklusion i almenundervisningen. Rapportens anbefalinger er baseret på resultater af agenturets undersøgelser foretaget mellem 2003 og 2009 og fokuserer på beslutningstagernes indsats for at fremme inklusion. (Yderligere information om agenturets arbejde i denne periode er beskrevet i kapitel 4).

Arbejdet er foretaget gennem forskellige tematiske projekter og for størstedelens vedkommende med deltagelse af alle agenturets medlemslande.¹

Projekterne defineres af medlemslandenes ministerielle repræsentanter efter prioritet og interesseområder. Der anvendes forskellige

¹ Agenturets medlemslande er i 2009: Belgien (Flamsk og Fransk region), Cypern, Danmark, Estland, Finland, Frankrig, Grækenland, Holland, Irland, Island, Italien, Letland, Litauen, Luxembourg, Malta, Norge, Polen, Portugal, Schweiz, Slovenien, Spanien, Storbritannien (England, Nordirland, Skotland og Wales), Sverige, Tjekkiet, Tyskland, Ungarn, Østrig.

former for metodologi (analyse af national information indsamlet via undersøgelser eller spørgeskemaer, litteraturgennemgang eller ekspertbesøg), og resultaterne ses i form af f.eks. trykte eller elektroniske rapporter og andet materiale.

De temaprojekter, som danner grundlag for denne rapport omhandler forskellige aspekter af inklusion, som kan hjælpe elever og studerende i undervisningen i deres lokalområde. I disse projekter er der mest fokus på forløbet i den obligatoriske undervisning, men principperne her gælder naturligvis også livslang læring og social inklusion for personer med særlige undervisningsmæssige behov. Som i 2003 gælder også nu, at inklusion skal ses i forskellige nationale sammenhænge, og at *„... alle lande befinder sig på forskellige stadier i arbejdet med at opnå fuld inklusion”* (Watkins, 2007).

Andelen af elever i den obligatoriske undervisning, som officielt er registreret med særlige undervisningsmæssige behov, varierer rundt om i Europa også i dag fra under 1 % til 19 %. Andelen af elever med særlige undervisningsmæssige behov i specialskoler og -klasser varierer også meget, hvor nogle lande placerer under 1 % i denne gruppe og andre over 5 % (2009). Baggrunden for dette er fortsat, at disse data afspejler forskelle i vurderingsprocedurer, finansiering og politikker snarere end forskelle i den reelle forekomst af elever med særlige behov på tværs af landene.

Foranstaltninger for elever med særlige undervisningsmæssige behov er stadig organiseret meget forskelligt på tværs af landene. Nogle tiltag er rettet mod total inklusion i det almene skolesystem, andre er målrettet et „kontinuum af foranstaltninger” rettet mod forskellige former for behov, og atter andre er rettet mod klart definerede og adskilte systemer for almen- og specialundervisning. Man ser dog også, at: *„opfattelsen af samt politikker og praksis for inkluderende undervisning er under konstant forandring i alle lande”* (ibid).

På trods af forskellene i nationale sammenhænge er det dog muligt at fremdrage nogle hovedprincipper for inklusionspolitikker, som agenturets medlemslande har udarbejdet på grundlag af de nyere temaprojekter. De er beskrevet i kapitel 3.

Principperne understøttes af en stadig større forståelse for, at inkluderende undervisning omfatter en langt større gruppe af udsatte

elever end blot elever med særlige undervisningsmæssige behov. Det hænger sammen med anerkendelsen af, at kvalitet i undervisningen af elever med særlige undervisningsmæssige behov i den almene skole er lig med kvalitet i undervisningen af alle elever.

Denne accept af en bredere deltagelse i den almene undervisning som et middel til at sikre kvaliteten for alle elever afspejles i titlen på rapporten: *Nøgleprincipper for kvaliteten i den inkluderende undervisning*.

Den ses også tydeligt i en række internationale rapporter og erklæringer, som præsenteres i det følgende som introduktion til de evidensbaserede hovedprincipper fra agenturets arbejde.

2. EUROPÆISKE OG INTERNATIONALE TILGANGE TIL INKLUDERENDE UNDERVISNING

Både EU og det internationale samfund har udarbejdet en lang række konventioner, deklARATIONER, erklæringer og resolutioner om handicap, inklusion og specialundervisning, som understøtter alle landes nationale politikker og grundlag for deres arbejde². De udgør også retningslinjer for agenturets arbejde. De vigtigste internationale og europæiske tekster er gengivet nedenfor.

2.1 Europæiske retningslinjer

En række EU-dokumenter beskriver medlemslandenes målsætninger om at støtte elever og studerende med særlige behov og pålægger samtidig landene en grad af forpligtelse til at indføre aftalte prioriteter. Mange kommer fra Rådet af undervisningsministre (Ministerrådet) og er prioriteter for undervisningen generelt – det gælder f.eks. rapporten fra Ministerrådet til Det Europæiske Råd *Uddannelsessystemernes konkrete fremtidige mål* (2001) og Kommissionens meddelelse *Et sammenhængende sæt indikatorer og benchmarks til overvågning af udviklingen i retning af opfyldelse af Lissabonmålene inden for uddannelse* (2007).

Mange nøgledokumenter fokuserer specifikt på elever og studerende med særlige undervisningsmæssige behov og deres inklusion i den almene undervisning. Det første er fra 1990 og er en resolution fra Ministerrådet om *Integration af handicappede børn og unge i almindelige uddannelsessystemer*. Herefter fulgte EU-medlemslandenes ratificering af FN's *Standardregler om lige muligheder for handicappede* (1993).

I 1996 offentliggjorde Ministerrådet *Beslutning om handicappedes menneskerettigheder*, og Kommissionen kom med en meddelelse (med opfordring til Ministerrådet til handling) om *Lige muligheder for mennesker med handicap*. I 2001 kom Europa-Parlamentets meddelelse *På vej mod et Europa uden barrierer for handicappede*. Parlamentets meddelelse *Mod et juridisk bindende FN-instrument til fremme og beskyttelse af handicappedes rettigheder og værdighed* fra 2003 blev efterfulgt af to resolutioner om *henholdsvis Fremme af*

² Komplette referencer til de nævnte dokumenter findes i kapitel 4.

handicappedes beskæftigelse og sociale integration og Lige uddannelsesmuligheder for handicappede elever og studerende, begge fra 2003. Den første blev fremsat af Rådet af ministre for sociale anliggender og beskæftigelse, og den anden af Rådet af ministre for undervisning. Disse er to af de vigtigste EU-dokumenter, som vejleder medlemslandene om politikker for specialundervisning.

Elevernes eget syn på specialundervisningen er beskrevet i *Lissabon-deklarationen: Inkluderende undervisning fra de unges synspunkt* (2007), som indeholder en række forslag fra unge med særlige undervisningsmæssige behov i 29 lande. De unge kom fra erhvervsskoler, andre ungdomsuddannelser og videregående uddannelser. De nævner i deklARATIONEN, at: „Der er mange fordele ved inkluderende undervisning ... Vi har brug for venner både med og uden særlige behov ... Inkluderende undervisning er til gavn både for os og alle andre.”

I 2007 valgte Ministerrådet særlige undervisningsmæssige behov som ét af de 16 prioriterede mål for 2010 (Europa-Kommissionen, 2007). Elever med særlige undervisningsmæssige behov er ligeledes prioriteret i Kommissionens forslag til målsætninger for 2020 på undervisningsområdet (2009).

2.2 Internationale retningslinjer

På internationalt niveau er de vigtigste lovmæssige rammer for inkluderende undervisning beskrevet i UNESCO's *Retningslinjer for politikker om inkluderende undervisning* (2009), begyndende med *Den Universelle Menneskerettighedserklæring* (1948), efterfulgt af *Konventionen mod diskrimination i undervisningen* (1960), FN's *Konvention om barnets rettigheder* (1989) og *Konventionen om beskyttelse og fremme af de kulturelle udtryksformers mangfoldighed* (2005). *Konventionen om handicappedes rettigheder* fra 2006, og særligt Artikel 24, er senest fremhævet som et afgørende dokument, da den er direkte fortalende for inkluderende undervisning. Disse og andre internationale dokumenter „... fremhæver de centrale problemstillinger der skal tages hånd om for at sikre retten til uddannelse, kvalitet i undervisningen og respekt fra læringsmiljøet.”

De fleste europæiske lande har underskrevet konventionen og også den valgfri tillægsprotokol, og er i gang med ratificeringen af både konventionen og protokollen.³

Alle lande i Europa har ratificeret UNESCO's *Salamanca Erklæringen og Handlingsprogrammet for Specialundervisning* (1994). Den kollektive erklæring er et vigtigt omdrejningspunkt for arbejdet med specialundervisning i Europa – den repræsenterer stadig den centrale begrebsopfattelse i mange lande. Alle europæiske lande er enige om, at Salamanca Erklæringens principper bør være udgangspunktet for udformningen af politikker for al undervisning – ikke kun specialundervisningen. Principperne omhandler lige muligheder i form af reel adgang til læring, respekt for forskelligheder og kvalitet i undervisningen for alle, med fokus på personlige styrker frem for svagheder.

På den 48. internationale konference om uddannelse (ICE) (2008) kaldet *Inclusive Education: The Way of the Future*, blev der præsenteret en række anbefalinger, som blandt andet lød:

- Beslutningstagere bør anerkende at: *„inkluderende undervisning er en løbende proces, som har til formål at sikre kvalitet i undervisningen for alle“*;
- Politikker og foranstaltninger i undervisningen bør have til formål at: *„Fremme en kultur i skolerne, som er børnevenlig, befordrende for god læring og inkluderende for alle børn“* (UNESCO, 2008).

I UNESCO's retningslinjer (2009) understreges det at: *„Inkluderende undervisning er en proces, som består i at styrke undervisningssystemets kapacitet og dermed nå ud til alle elever ... Et 'inkluderende' skolesystem kan kun skabes ved, at de almindelige skoler bliver mere inklusive – dvs. bliver bedre til at undervise alle børn i lokalsamfundet“*.

Videre hedder det, at: *„Inklusion er således en proces, som går ud på at håndtere de forskellige behov hos alle børn, unge og voksne gennem øget deltagelse i undervisning, kultur og samfund, og ved at afskaffe eksklusion i og fra undervisningen ... Inklusionen fremmes gennem diskussion, positive holdninger og forbedring af undervis-*

³ Senest opdateret information findes på adressen:
<http://www.un.org/disabilities/countries.asp?navid=17&pid=16>

ningsmæssige og sociale rammer, så nye krav i undervisningsstrukturer og ledelse kan imødeses. Processer, input og miljø skal forbedres for at fremme læringen, både for eleven i læringsmiljøet og i selve systemet”.

UNESCO's retningslinjer siger bl.a. om inkluderende undervisning:

- Inklusion og kvalitet hænger nøje sammen;
- Tilgængelighed og kvalitet hænger sammen og forstærker hinanden;
- Kvalitet og lighed er altafgørende i den inkluderende undervisning.

Erklæringerne her er fundamentale for de nøgleprincipper, der er fremherskende i agenturets arbejde og som beskrives i det følgende.

3. NØGLEPRINCIPPER FOR KVALITETEN I DEN INKLUDERENDE UNDERVISNING

Nøgleprincipperne i dette kapitel drejer sig om nogle områder af undervisningssystemet, som af agenturet betragtes som afgørende for kvaliteten i den inkluderende undervisning og for inklusion af elever og studerende med forskellige typer af særlige undervisningsmæssige behov i det almene skolesystem. De spænder fra national lovgivning til forholdene på skolerne.

Det meste af agenturets arbejde med at definere disse nøgleprincipper har været fokuseret på den obligatoriske skolegang, men de er anvendelige på hele forløbet omkring livslang læring.

Undersøgelser af agenturets arbejde fra 2003 og frem til nu har afsløret syv indbyrdes forbundne nøgleprincipper. De beskrives i det følgende sammen med de særlige anbefalinger, som er nødvendige for at de fungerer optimalt.

Formålet med principperne er at *fremme deltagelse i den inkluderende undervisning ved at sikre kvaliteten i de tilbudte foranstaltninger*. Princippet om øget deltagelse i den inkluderende undervisning beskrives først, da det er en målsætning for de øvrige principper.

Øget deltagelse skal give bedre muligheder for alle elever og studerende

Målet med inkluderende undervisning er at give øget adgang til undervisning og at give alle udsatte elever og studerende mulighed for den fulde deltagelse og udnyttelse af deres potentiale.

Der er mange forhold at tage hensyn til i arbejdet med at øge kvaliteten i den inkluderende undervisning, f. eks:

- *Inklusion er ikke kun noget, der angår elever med særlige undervisningsmæssige behov*. Inklusion angår alle elever, som af den ene eller anden årsag befinder sig i en risikogruppe, med fare for at blive tabt i skolesystemet;

- *Adgang til undervisningen er ikke nok i sig selv.* Deltagelse betyder, at alle elever og studerende er engagerede i meningsfulde læringsaktiviteter.

En positiv holdning til læringen er afgørende for øget deltagelse. Forældres og læreres holdninger til undervisningen af elever med forskellige behov defineres i høj grad af personlige oplevelser. Det er et uomtvisteligt faktum, og derfor skal der tages højde for det ved iværksættelsen af nye strategier og ressourcer. Positive holdninger fremmes bl.a. ved:

- *At alle lærere uddannes til og føler sig i stand til at påtage sig et ansvar for eleverne, uanset deres individuelle behov;*

- *At der støttes op om, at elever og forældre tager del i beslutningsprocesserne omkring undervisningen.* Det indebærer, at eleverne involveres i beslutninger om deres egen læring, og at forældrene rådgives og støttes i at tage de rette beslutninger på vegne af deres (mindre) børn.

Når det handler om den enkelte lærers undervisning, bidrager følgende i høj grad til en øget deltagelse:

- *Læringen skal ses som en proces* og hovedformålet for alle elever og studerende skal være at udvikle evnen til at lære, ikke blot at tilegne sig viden;

- *Personlig læring for alle* – eleven sætter selv sine egne målsætninger og følger op på dem i samarbejde med lærerne og familien. Eleven hjælpes til at udvikle strukturerede og uafhængige læringsmetoder og dermed få kontrol over sin egen læring;

- *Individuelle undervisningsplaner eller lignende individuelle læringsforløb* for nogle elever med mere komplekse behov, som kræver en mere fokuseret tilgang til læringen. Individuelle undervisningsplaner bør tilrettelægges, så de giver eleven maksimal uafhængighed og størst mulig indflydelse på fastsættelsen af målsætninger og bør også fokusere på samarbejdet med forældre og familie.

Læringen bør tage sigte på at afhjælpe de forskellige behov hos alle elever og studerende uden at putte dem ind i nogle bestemte kategorier. Dette stemmer overens med principperne om inklusion og fordrer brugen af strategier og tiltag i undervisningen, som kommer alle til gode:

- *Undervisningssamarbejde*, hvor læreren inddrager eleverne selv samt forældre, klassekammerater, andre lærere og undervisningsassistenter m.v., og danner tværfaglige grupper efter behov;
- *Elevsamarbejde*, hvor eleverne og de studerende hjælper hinanden på forskellig vis i grupper, som er sammensat på en fleksibel og velovervejede måde;
- *Problemløsning gennem samarbejde*, hvor man arbejder systematisk hen imod en positiv atmosfære i klassen;
- *Fleksible gruppesammensætninger* og differentiering af undervisningen, så elevernes og de studerendes forskellige behov alle imødekommes. Det kræver struktureret målsætning og evaluering, alternative læringsmetoder, fleksibel undervisning og forskellige sammensætninger af grupperne;
- *Individuel planlægning* med målrettede tiltag, alternative læringsmetoder, fleksibel undervisning og klar feedback til eleverne og de studerende;
- *Lærervurderinger*, som fremmer læringen og ikke kategoriserer eller skader eleverne. Der bør anvendes en holistisk/økologisk tilgang til læringen og tages højde for både akademiske, adfærdsmæssige, sociale og emotionelle faktorer, og der skal gøres klart rede for de næste skridt i processen.

Strategier for øget deltagelse i undervisningen kan ikke iværksættes isoleret, men skal passes ind i skolens og hjemmets hele situation. Flere og bedre undervisningsmæssige muligheder forudsætter tilstedeværelsen af en række indbyrdes forbundne faktorer, som kan hjælpe den enkelte lærer. De vil blive gennemgået i det følgende.

Alle lærere skal kunne levere god inkluderende undervisning

Lærere skal kunne arbejde effektivt i et inkluderende undervisningsmiljø. De skal derfor have de rette værdier og holdninger, kompetencer og færdigheder og den rette viden og forståelse.

Det betyder, at lærerstuderende allerede på den grundlæggende læreruddannelse *skal forberedes til at kunne levere inkluderende undervisning*, og at de senere skal have adgang til efter- og videreuddannelse, så de kan udvikle deres viden og færdigheder og dermed fremme den inkluderende undervisning.

Det er især vigtigt på følgende områder:

- *Differentiering og håndtering af forskellige behov*, så læreren kan give eleverne kvalificeret, individuel undervisning;
- *Samarbejde med elevens familie*;
- *Teamwork*, så man lærer at arbejde effektivt i teams med andre lærere og fagfolk i og uden for skolen.

Herudover bør læreruddannelsen indeholde:

- *Uddannelse af lærere med ekspertise på forskellige områder*, så man kan fastholde og videreudvikle ekspertbistand til gavn for alle lærere i et inkluderende undervisningsmiljø;
- *Fælles uddannelsesmuligheder* for fagfolk fra forskellige områder, så man kan få et effektivt samarbejde;
- *Undervisning af skole- og organisationsledere* i lederskab og udvikling af visioner i overensstemmelse med værdier og praksis for den inkluderende undervisning;
- *Undervisning af seminarielærere*, så de kan levere undervisning og efteruddannelsesforløb, der fremmer kvaliteten i den inkluderende undervisning.

Organisationskultur og værdisæt

Der skal være en fælles skolekultur og et fælles værdisæt baseret på positive holdninger til elevernes forskelligheder og behov i undervisningen.

Den fælles kultur er kendetegnet ved, at den:

- *Omfatter alle aktører*: lærere, familier, elever og studerende, øvrige fagfolk og lokalsamfundet;
- *Er styret af skole- og organisationsledere med en vision for inkluderende undervisning*, som indeholder klare mål for udvikling, ansvarlighed og forpligtelse til at imødekomme mange forskellige behov.

En inklusionsvenlig organisationskultur betyder:

- *At man undgår segregering i enhver form* og arbejder hen imod en skole for alle, med lige muligheder for alle elever og studerende;

- At man prioriterer teamwork og åbenhed for samarbejde med forældre og tværfaglige teams;

- At man imødekommer en række forskellige behov, hvilket opfattes som et forsøg på at udvikle kvalitet i undervisningen for alle elever som helhed, i stedet for at fokusere på særlige grupper.

Støtteforanstaltninger skal fremme inklusion

Støtteforanstaltninger i den inkluderende undervisning er mangeartede og involverer ofte en række forskellige fagfolk, tiltag og arbejdsmetoder. Etablerede støtteforanstaltninger kan enten fremme eller hindre inklusion.

Støtteforanstaltninger, som fremmer inklusion:

- Er sammensat af forskellige specialiserede organisationer, ressourcecentre og fagfolk, som kan imødekomme behovene lokalt. Sådanne foranstaltninger skal være fleksible, både organisationsmæssigt og i forhold til den enkelte elev og familiens behov;

- Er koordinerede både inden for og mellem de forskellige sektorer (undervisningssektoren, sundheds- og sociale sektorer osv.) og blandt støttepersonalet;

- Er koordinerede så de bedst muligt hjælper eleverne i overgangen mellem forskellige faser af læringen (fra førskoleniveau over den obligatoriske og fortsatte skolegang og videre til arbejdsmarkedet).

Støtteforanstaltningerne er tværfaglige i den forstand, at de:

- Forener viden og perspektiver fra forskellige ekspertiseområder, så elevernes behov kan håndteres fra et holistisk udgangspunkt;

- Anvendes *participatorisk*, hvilket i nogle lande en ændring af rollefordelingen. Beslutninger vedrørende støtteforanstaltninger involverer og bliver i stigende omfang taget af klasselærere, elever og familier i samarbejde med tværfaglige medarbejdere. Det kræver ofte både holdningsændringer og fornyet praksis blandt eksperterne.

Fleksibel finansiering til gavn for inklusion

Finansieringen er stadig en af de vigtigste faktorer i inklusionspolitikken. Har man ingen eller kun begrænset adgang til visse faciliteter og støtteforanstaltninger, er det naturligvis en væsentlig hindring for inklusion og lige muligheder for elever med særlige undervisningsmæssige behov.

Et finansieringssystem som fremmer inklusion:

- *Kan opfylde elevernes behov* på en fleksibel og effektiv måde;
- *Støtter tværfagligt samarbejde* mellem relevante sektorer;
- *Fremmer koordineringen* mellem regionale og nationale finansieringssystemer.

En fleksibel forvaltning af ressourcerne vil også:

- *Decentralisere ressourcetildelingen* og dermed give lokale organer mulighed for at støtte inklusion. Decentraliserede finansieringsmodeller er oftest mest omkostningseffektive og bedre til at modsvare behovene hos lokalbefolkningen;
- *Muliggøre forebyggende tiltag* i undervisningen og bedre støtte til elever med specifikke behov;
- *Gøre det muligt at inddrage flere forskellige faktorer i arbejdet for inklusion i skoler og organisationer*, så man ikke kun skal arbejde ud fra en behovsdiagnose af de enkelte elever. Det giver fleksibilitet og de tildelte ressourcer kan lettere anvendes på definerede organisatoriske behov.

Politikker og målsætninger

Kvalitet i den inkluderende undervisning kræver klart definerede politikker og målsætninger. Formålet med en skole for alle bør udformes klart og støttes gennem skolens værdisæt og ledelse samt praksis i undervisningen.

Politikker og målsætninger til fremme af kvaliteten i den inkluderende undervisning:

- *Udformes under hensyntagen til internationale politikker, målsætninger og tiltag*;
- Er fleksible nok til at *afspejle lokale behov*;

- *Lægger vægt på faktorer som fremmer inklusion* – som nævnt ovenfor – for både elever, forældre og lærere og på det organisatoriske niveau.

Formålene med politikker og målsætninger bør formidles klart til alle aktører. Ledere på alle planer – nationalt, regionalt, lokalt og i organisationer – spiller en vigtig rolle ved iværksættelsen af politikker og målsætninger til fremme af kvaliteten i den inkluderende undervisning. Der skal ses på holdninger til elever og studerende med forskellige behov og der skal foreslås tiltag til at imødekomme disse behov. Politikker og målsætninger bør:

- *Fastlægge ansvarsfordelingen for lærere, skoler, organisationer, ressourcecentre m.v.;*

- *Indikere retningslinjer for støtte og undervisning* til de involverede parter, så de kan leve op til det tildelte ansvar.

Sådanne politikker og målsætninger går på tværs af sektorer og foranstaltninger. De skal være flerfasede og skal aktivt opfordre til tværfagligt samarbejde. De skal sikre, at:

- *Nationale og lokale beslutningstagere fra undervisningssektoren, sundheds- og socialsektoren samarbejder* om planer og målsætninger som fremmer det tværfaglige samarbejde på alle stadier i læringen;

- *Fleksible rammer for støtte til inklusion på alle områder.* Inklusion af elever og studerende med forskellige behov skal gives samme prioritet på ungdomsuddannelserne, ved overgang til arbejdsmarkedet og på voksen- og videreuddannelser, som de gives på førskoleniveau og i grundskolen;

- *Lettere formidling af god praksis og støtte til forskning og udvikling* af nye tiltag, metoder og værktøjer.

På kort sigt skal generelle politikker og målsætninger indeholde særskilte og let genkendelige handlingsplaner eller strategier for inkluderende undervisning, men på længere sigt bør inklusion i undervisningen være en integreret del af alle politikker, målsætninger og strategier.

Man bør enes om, hvordan iværksættelsen af politikker og målsætninger til fremme af inklusion bedst kan overvåges. Det betyder, at man skal:

- *Fastsætte relevante indikatorer* som et værktøj til overvågning af udviklingen i politikker og praksis;
- *Fremme samarbejdet* mellem skoler, lokale beslutningstagere og forældre, så ansvarligheden kommer i højsædet;
- *Fastlægge procedurer for evaluering* af kvaliteten af de tilbudte foranstaltninger;
- *Evaluere virkningen af politikker og målsætninger* i forhold til, hvilken indflydelse de har på opnåelsen af lige muligheder for alle elever og studerende.

Lovgivning til fremme af inklusion

Al lovgivning med potentiel indflydelse på inkluderende undervisning bør have inklusion som et klart mål. Derfor skal lovgivningen i alle offentlige sektorer muliggøre foranstaltninger, som fremmer udvikling og processer til fordel for inklusion i undervisningen.

Der skal især være:

- *„Integreret” lovgivning på tværs af sektorer*, så der sikres overensstemmelse mellem inkluderende undervisning og andre tiltag;
- *Én fast lovmæssig ramme, som dækker inklusion* i alle sektorer og på alle niveauer.

Udførlig og velkoordineret lovgivning om inkluderende undervisning, hvor emner som fleksibilitet, forskelligheder og lige muligheder er grundigt behandlet. Det vil sikre ensartede politikker og målsætninger på tværs af geografiske områder. En sådan lovgivning vil være baseret på:

- *Rettigheder*, hvor eleverne (sammen med familien eller værgeren alt efter forholdene) har adgang til undervisning og støtteforanstaltninger på alle niveauer;
- *Tilpasning af national lovgivning til internationale aftaler* og erklæringer om inklusion.

Afsluttende bemærkninger

Med ovenstående in mente kan man sige, at de deltagende landes fortsatte engagement i arbejdet med at fremme inklusion kan aflæses

i nedgangen i antallet af elever og studerende i segregerede foranstaltninger (specialskoler og – klasser) i hele Europa.

Herudover ser det ud til, at de nødvendige systemiske ændringer i politikker, målsætninger og foranstaltninger til fremme af kvaliteten i den inkluderende undervisning kan foretages med udgangspunkt i de beskrevne nøgleprincipper.

4. YDERLIGERE OPLYSNINGER

Al information omtalt i rapporten findes under sektionen „*Agency Projects – Key Principles*” på agenturets hjemmeside:

<http://www.european-agency.org/agency-projects/key-principles>

Sektionen indeholder bl.a.:

- Baggrundsmateriale fra agenturets undersøgelser i relation til hvert af de i kapitel 3 omtalte nøgleprincipper;
- Alt materiale henvist til i denne rapport.

Nedenfor er anført henvisninger til kilder anvendt ved rapportens tilblivelse.

4.1 Publikationer

Kyriazopoulou, M. og Weber, H. (red.) 2009. *Indikatorer – udvikling af indikatorer for inkluderende undervisning i Europa*, Odense, Danmark: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W. (red.) 2003. *Specialundervisning i Europa 2003: Tendenser i 18 europæiske lande*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W., Soriano, V. og Watkins, A. (red.) 2003. *Specialundervisning i Europa: Temapublikation*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W. (red.) 2005. *Inkluderende undervisning og praksis i klasseværelset for elever på de ældste klassetrin*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Meijer, C. J. W., Soriano, V. og Watkins, A. (red.) 2006. *Specialundervisning i Europa (2. del): Støtteforanstaltninger for elever på de ældste klassetrin*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V. (red.) 2005. *Tidlig indsats over for småbørn: Problemstillinger i Europa – en statusanalyse med synspunkter og anbefalinger*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V. (red.) 2005. *Unge syn på specialundervisning: høring i Europa-Parlamentet – 3. november, 2003*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V. (red.) 2006. *Overgang fra skole til arbejdsmarkedet – Individuelle udslusningsforløb for personer med særlige behov*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V., Kyriazopoulou, M., Weber, H. og Grünberger, A. (red.) 2008. *Unge syn på: Uligheder i undervisningssystemet*, Odense: European Agency for Development in Special Needs Education

Soriano, V., Grünberger, A. og Kyriazopoulou, M. (red.) 2009. *Multikulturel diversitet og specialundervisning*, Odense: European Agency for Development in Special Needs Education

Watkins, A. (red.) 2007. *Elevvurdering i et inkluderende undervisningsmiljø: Retningslinjer for politikker og praksis*, Odense: European Agency for Development in Special Needs Education

Watkins, A. og D'Alessio, S. (red.) 2009. *Elevvurdering i et inkluderende undervisningsmiljø: Erfaringer fra beslutningstagere*, Odense: European Agency for Development in Special Needs Education

Alle publikationer findes på op til 21 sprog og kan downloades fra agenturets hjemmeside på adressen: <http://www.european-agency.org/publications>

4.2 Øvrige referencer

Europa-Kommissionen (DGXXII) 1996. *Luxembourg-charteret*, Bruxelles, Belgien

Europa-Kommissionen 2007. Meddelelse fra Kommissionen: *Et sammenhængende sæt indikatorer og benchmarks til overvågning af udviklingen i retning af opfyldelse af Lissabon-målene inden for uddannelse* (februar 2007)

Europa-Kommissionen 2007. *Progress towards the Lisbon objectives in Education and Training. Indicators and Benchmarks*, Bruxelles, arbejdsdokument, SEC (2007) 1284

European Agency for Development in Special Needs Education, 2007. *Lissabon-deklarationen: Inkluderende undervisning set fra de*

unges synspunkt: <http://www.european-agency.org/publications/flyers/lisbon-declaration-young-people2019s-views-on-inclusive-education>

Det Europæiske Råd 2001. Rapport fra Rådet (uddannelse) til Det Europæiske Råd *Uddannelsessystemernes konkrete fremtidige mål* (februar 2001)

Det Europæiske Råd 2009. *Rådets konklusioner om en strategiramme for det europæiske samarbejde på uddannelsesområdet („ET 2020“)*, Bruxelles (maj 2009)

Den Europæiske Union 1990. *Resolution vedtaget af Rådet og undervisningsministrene, forsamlet i Rådet, den 31. maj 1990 vedrørende integration af handicappede børn og unge i almindelige uddannelsessystemer*, EU-Tidende nr. C 162 af 03/07/1990

Den Europæiske Union 1996. *Beslutning om handicappedes menneskerettigheder*, EU-Tidende nr. C 17 af 22/10/1996

Den Europæiske Union 1996. *Meddelelse fra Kommissionen om lige muligheder for handicappede* KOM (96) 406 endelig udgave, 30. juli 1996

Den Europæiske Union 2001. *Meddelelse fra Kommissionen til Rådet, Europa-Parlamentet, Det Økonomiske og Sociale Udvalg og Regionsudvalget – På vej mod et Europa uden barrierer for handicappede*, vedtaget den 4. marts 2001, (KOM (2000 0284 endelig udgave)

Den Europæiske Union 2003. *Rådets resolution af 5. maj 2003 om lige uddannelsesmuligheder for handicappede elever og studerende*, 2003/C 134/04, EU-Tidende nr. C 134 af 07/06/2003

Den Europæiske Union 2003. *Rådets resolution af 15. juli 2003 om fremme af handicappedes beskæftigelse og sociale integration*, (2003/C 175/01)

Den Europæiske Union 2003. *Meddelelse fra Kommissionen til Rådet og Europa-Parlamentet – Mod et juridisk bindende FN-instrument til fremme og beskyttelse af handicappedes rettigheder og værdighed* (KOM(2003 0016 endelig udgave)

De Forenede Nationer, 1948. *Den Universelle Menneskerettighedsdeklaration:* <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

De Forenede Nationer, 1960. *FN's Konvention mod Diskrimination i Undervisningen*: <http://www2.ohchr.org/english/law/education.htm>

De Forenede Nationer, 1989. *FN's Konvention om Barnets Rettigheder*: <http://www.unicef.org/crc/>

De Forenede Nationer, 1993. *FN's Standardregler om lige muligheder for handicappede*: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>

De Forenede Nationer, 2005. *FN's Konvention om beskyttelse og fremme af kulturel mangfoldighed*: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

De Forenede Nationer, 2006. *FN's konvention om handicappedes rettigheder*: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

UNESCO, 1994. *Salamanca Erklæringen og Handlingsprogrammet for Specialundervisning*, Paris: UNESCO

UNESCO, 2008. *„Inclusive Education: The Way of the Future”, International conference (48. session), afsluttende rapport*, Geneve: UNESCO

UNESCO, 2009. *Policy Guidelines on Inclusion in Education*, Paris: UNESCO

Watkins, A. (red.) 2003. *Specialundervisning i Europa – Politikker og nøgleprincipper*, Middelfart: European Agency for Development in Special Needs Education

Watkins, A. (red.) 2009. *Special Needs Education – Country Data 2008*, Odense: European Agency for Development in Special Needs Education

DA

Den første rapport om nøgleprincipper i specialundervisningen blev udgivet af agenturet i 2003. Den hed „Specialundervisning i Europa: Politikker og nøgleprincipper – anbefalinger til brug for beslutningstagere” og var baseret på agenturets arbejde op til 2003.

Denne seneste rapport er baseret på arbejdet fra 2003 og frem til nu.

Den er ligesom den første udarbejdet af beslutningstagere på undervisningsområdet, for at få et overblik over de mest betydningsfulde resultater af agenturets arbejde med inklusion af elever og studerende med forskellige typer af særlige behov.

Formålet er at finde anbefalinger for politikker og målsætninger, der har en gavnlig effekt på inklusion af elever og studerende med forskellige typer af undervisningsmæssige behov i det almene skolesystem.

Anbefalingerne støtter princippet om kvalitet i undervisningen for alle elever og studerende.

